

ЯК ЖИВЕ МІСТО

ТРИ ЛИСТИ

І. Лист архітекта.

Пишу до Вас саме два дні по бомбардуванню міста чужинцями. В нашому домі бомба стяла фронтон і обнажила всі чотири поверхи. Перед брамою — купа каміння, а самої брами — немає.

Люди стають і дивляться. Обнажено не тільки чуже, але й їхнє власне життя.

Видно покоїки з шафками, ліжками й мидницями, де-не-де ще холітаються образи з краєвидами моря й лісу, як висловники туги городянина за свіжим повітрям. Де-не-де сорокатиють бібліотечки з яскравооправленими повістями пригод, любови й жадібности, теж вияви душі городянина.

Але все це виглядає таке тендітне і безпомічне, як життя одиниці в великих збірнотах. Самі житла родин, як дрібні клітини, включені в великий задум, у будівлю... Я — гордий з своєї архітектури. Я — гордий, що я — архітект.

Ходжу по місті і розглядаюся: працюють будівельні погонівля, як муравлі тягнуть свою зацілілість потерпільці, замисленими тінями стоять власники кам'яниць. Ходжу по місті і думаю про будуче місто. Чому будуче? Чи ж це дотеперішнє не надається?

Не надається з двох головних причин, а коли хочете то й з трьох дуже важних підстав. Тепер маємо:

1) Часи літаків і далеконосної артилерії (літаки, зрештою, це тільки крилаті бомби). Можна було колись оточувати місто вінцем грубостінних бастионів, як бачимо на київському арсеналі, чи на перемиській гвердині, але як прийшла далекобійна гармата, ці бастиони тільки в дуже невеличкім ступені обороняють місто.

Ще менше оборонним є місто згорі. Та ж ці тісно-густо заселені скупича людей, якби призначені на загибель з бомбовеків, що своїми бомбами будуть поратися в них, як кухарка великою хохлею в кипучій каші в казані.

2) Часи далекоцільної і близькоцільної моторової лучби. Бензинові і електричні мотори довозять до великоміста величезні кількості людей і то в обмеженому часі (до бюр і служб), — і так само другою хвилею часу навантажують і зивозять ці маси людей.

З другого боку лучба сполучує тепер шораз більше далеких цілей, і до великого міста з далеких і близьких околиць впливають потяги з людьми. Я бачив найбільше місто Європи — Лондон з його 11-ма мільонами: серед тісно поставлених сірих кам'яниць, як тісно поставлених нагробників старого, багатого цвинтаря — плила повільна, густа лява поїздів, перетинаючи одна другій дорогу і в кожній хвилі готова до затримки. Коли подумаю про темпо відродженого в будуччині українського великоміста і ця повільно повзучу лондонську „траффік“-рух, — то це мене змушує шукати іншого виходу, як сучасна будова міст.

3) Завеликовиросле місто — коштує забарато. На гектар — у великомісті випадає 500 жител (приблизно 3—4 особи на житло), — скупчення дуже велике: людям брак повітря, сонця; а однак зима калькуляція каже, що це не оплачується на більшу міру. Бо до цих густо заселених кам'яниць треба подопроваджувати коштовну сіль водо- і газотягів, електричність, каналізацію, лучбу, гігієну.

При найбільш ощадній господарці місто більше понад чвертьміліона (а часто й сто тисяч) не може жити із цього доходу, з податків своїх міщан. А треба в нас рахуватися з таким зубожінням міського населення, що місто буде змушене жити виключно із власних комунальних підприємств.

Крім цих трьох підстав: нової оборонності, нової лучбовості, та зубожіння, як вкінці не згадати і про долю людей, що живуть у місті?

Пригадайте, як війни 1914 р. місто почало кланятися селу, пригадайте, як юрби міщан із торбами і валізами шли на село, виторговуючи та виповуючи городину, яйця, каші, товщі.

Ні, таки місто найближчих часів не буде жєбрати. Воно буде само себе прокормлювати. Воно буде більш робоче, як досі. Хто не буде працювати в борах, службах і крамницях, той буде працювати на виживлення міста.

Та й ті, які живуть із бюрової праці, — від часу до часу будуть кликані містом до роботи, що вимагає сезонного поспіху. І то буде честь для тих, що рятують від голоду своє кохане місто.

Коло домів, що скупчують кожний у собі кілька тисяч, а може й кільканадцять тисяч мешканців, — будуть власні ділянки городів, садочків, годівель курей, кріликів, може кіз...

Можна збудувати кам'яницю із одиницими житлами так, що на один гектар припадатиме 55—60 жител, і ще й на кожне житло по садочку.

Так само в місті могого помислу — фабрики, залізничні вузли з двірцями та військовій будівлі будуть мати своє окреме місце, визначно відмежоване від житлових кам'яниць.

Такі міста повстануть тільки там, де є підстави до великого економічного розросту, на великих торгівельних шляхах. У нас, в Україні — в гірничих районах, на пограниччю Південної і Осередньої України, над великими ріками, над Чорним морем, — коли будемо до того покликані історією.

II. Лист мистця.

Ваш проект нового міста не новий. Хто студював Корбюзє і його школу, той навіть, здивується Вашій скромності.

Адже в Корбюзє знайдете облік — 1000 людей на гектар, отже від 100 до 150 жител. Знайдете там і плянування міста-саду,

а не там якогось грядкового господарства.

Але це все для мене тільки сухий, бездушний проект. Що з того, що Ви поставите невидані досі мури, у невиданому до сі плянуванні? Але, яку душу Ви вдихнете у ці будівлі? Чим надхнете їх будовання?..

Признаюсь, що не маю заміру критикувати ціле місто з його ділянками: політично-адміністраційною, науково-університетською, промисловою, чужоземельною й житловою. Мене цікавить, власне, тільки його житлова частина.

Думаю, що архітектура комунікаційна, чи промислова підлягає певним правилам відповідного прямування. Нехай собі будинки що обслуговують залізничні вагони мають і самі ціхи вагонів. Я дуже шаную залізницю: у нас вони гратимуть більшу роль, як шоси — завдяки широкопросторості нашого краю.

Але, коли бачу, що житлові дома ставлять, як накопичення вагонів, чи промислових рур і коробок, — то я відвертаюсь від цього. Що врешті говорять такі 16-ти поверхові озії Харкова? Що Харків є промисловим містом? Цього мало.

Ще з меншою прихильністю дивився б на наслідування дотеперішніх європейських стилів. Коли перше пахне убогістю, то це друге — шарлятанерією і кльовнадою. Зрештою, признаюсь — що я таки не люблю того минулого.

Я не люблю готику з його соборами, що надають такий неприємний, зігзагуватий профіль місту, що мають у собі тривогу й непевність, „зеленість” культури духа, якє не посідає рівноваги.

Але остаточно готичність миліша вже мені від барока, який має в собі щось завсиди нерозв'язане, нерішуче, хоч нераз дуже миленьке й грандіозне.

Не багато доброго скажу й про ренесанс, який щось має із смутку невдачі, який не дає повнозвучности великої культури.

Ці всі три стилі то щось дитяче й наївне. В найкращих зразках тих стилів якась мука, корчі душі між тісними горами західної Європи, серед людности, що душиться в місті, від самого його основоположення.

Це не пасує до наших рівнин і до наших життєвих можливостей. Не надається до нас так, як поважний плив Дніпра до клекітливих гірських поточків. Наша стихія повноводна, важка і одноманітна в подробицях.

Із Західної Європи ще найбільш може нам зрозумілі — римський Пантеон і акведукти. Але й то не наше, як не нашими є колони греків. Ці колони повстали з наслідування високих тисів і кедрів, — а в нас того негусть, у нас крак, байрак та балка.

Але зате є простір! Села українські поховались по балках і річних ложах, — а може хоч нове місто не ховатиметься, а здобуде простір?

Що буде із стилем наших дерев'яних церков? Вони органічно вирости з народу. Шось у них є із символу — поставлення, зростування хати з хатою, — гнізда гнізд. Чи і в тому напрямі піде наша будівнича думка? Бож і Україна це — сім'я сімей, гніздо всіх наших гнізд?

Говорять, що будівельний матеріал — дерево — обумовлює стиль наших церков, і на камінь його не перенесете. А якже виріс стиль у старих народів Індії-Китаю, чи самої Індії чи Китаю? Там є спорідненість між дерев'яними і камінними будівлями, — стече то два перші таки одної цілості.

III. Лист третій.

Я сполучив би Ваші обидва прагнення: одного що прагне чисто матеріальної будівлі, і другого, що хоче бачити в будівлі мистецьку цінність.

Саме питання будівлі міста — волю спровадити до іншого — як живе місто? Бо як город (волю це слово) живе, так город і будується. Як завмирає ество города, так і завмирає його будівництво.

В готику було очікування, в бароку — розчарування західного городу, — це відізналося й у нас. Коли хочете, то маємо й ми свій час очікування.

Коли дивлюся на наші білі хатки, то в них живе очікування якби від століть. Вони не очікують тепер жадного города (таких, яких їм вибудовано чужою адміністрацією), назаки дотеперішній город знищений.

На наших очах — пам'ятаєте?

„Це що таке? Архів? Музей?
А підкладіть ко хмизу!”

Знищено зате й окремішність білих хаток, укоронованих білою церквіцею.

Цілий великий процес, що відбувся на чотирьох п'ятих України (і відбувається в трохі іншій формі на останній п'ятій частині), — це опуднення всіх осель. Всі якби втрачають певність своїх осель; не говорю

Петро Карпенко-Криницький

* * *

*В степену колонида і дим,
В степену заховався горизонт,
В степену, де блукав я малим, —
Фронт.*

*В селі ж, де тривога кругом,
Хтось знов пригортає малит..
Проходять вояки селом,
До бою, на жерла гарнат.*

*Лист він, відуган кремезний.
Все дивиться в сині поля
І в думці у нього не бій,
А хата, і плуг, і земля.*

вже про ті мандрівні мільони українців, що виконують завдання сільськогосподарчого і іншого промислів. І ті, що не мандрують, утратили певність житла. Це є головне в їх психіці.

Такі речі в психіці, назагал, досі найкраще окреслені в біблійних пророків. Ми не торкаємося висловів цієї непевності; занадто це річ щоденна.

Зате бачимо, що за добою непевності, — прийде час болай на скупі духові цінності — певність і потяг до них. То — буде зосередкування.

З тої примітивної певності нового життя, з тої віри в підстави нової осілости — і почнеться, і житиме новий Город.

Самий інстинкт життя в українському вислові — дасть нам і нову архітектуру. Яка ж вона буде? Одно вже можна сказати, — скупленням людей з одною думкою — заховати життя. Живучість роду, зріст, тривалість — це все монументальні переживання — і тільки монументальність їх висловить.

По війнах, по недоїданнях і голодах — може бути тільки, або ще далі тривала розпорошеність, або скупчення в щось одне, що було б відразу і розв'язкою тої розпорошеності і утривалення інстинкту життя.

Лад — не подробиці, скуплення — не розлізливості, цілість і важкість того, що було досі так легко дробиме й пересовуване.

В тій повноті — знайдуть місце і всі технічні спостереження і всі мистецькі осяги. Бо то буде архітектура, що накриє копулою живий народ.